

pokreće nevidljivo. A ipak sve preobražava.

Reći će netko da teologija zazire od titravih stilova. Ne. Ona mistična teologija kao da ne može biti nego takva. Takav je i Duh. Onaj sedmooblični, sedmodarni. Rukovoditelj životnog zbivanja kroz svu njegovu zapletenost. Jer Duh oživljuje sve, produhovljuje sve, pobozanstvenjuje sve.

I ova knjiga išla je putem jednostavnosti koje prodire i preobražava. Knjiga zrači. Uvjerava. Privlači i osvaja. Hoće li svatko uspjeti kaptirati signale visoke antene Duha preko koje i danas pokojnik odašilje svoje emisije tolikim dušama? Lijek je tu. O pojedincu ovisi hoće li se njime poslužiti. Treba iskoristiti priliku, jer vrijeme je kratko, a s vremenom bježi i milost. Treba je zadržati.

J. K.

Dr O. JERONIM ŠETKA: *Hrvatska kršćanska terminologija*.

Treći dio: Hrvatski kršćanski termini slavenskoga porijekla. Makarska 1965. Str. 1—288. 8. Izdaje Franjevačka visoka bogoslovija — Makarska. Bogoslovna biblioteka, knjiga 15.

Ovim je izdanjem dr Šetka završio svoju jezičnu trilogiju. Prvi dio, *Hrvatski kršćanski termini grčkoga porijekla*, izišao je u Makarskoj 1940. Drugi dio, *Hrvatski kršćanski termini latinskoga porijekla*, izdan je 1964. Oba su dijela prikazali i ocijenili stručnjaci u našim domaćim i stranim časopisima. Spominjem osobito dva posljednja prikaza II dijela: Bog. Smotra 35 (1965) 148—149 (J. Turčinović) i Slovo 15 — 16 (1965) 361—363 (V. Putanec).

I ovaj treći dio izrađen je po istim načelima i istom tehnikom kao i prva dva, dakako uz specifične nijanse koje nalaže sam novi predmet koji Šetka ovdje obrađuje. Knjiga je podijeljena na: Uvod (3—6), Izvori i literatura (7—14), Hrvatski kršćanski termini (15—286), Sadržaj (287).

U uvodu pisac ističe da »slavenski udjel u stvaranju kršćanske terminologije zaslužuje našu posebnu pažnju« (str. 3). I inače su vjero-

vjesnici nastojali da svoju vijest, sa njezinom svojstvenom terminologijom, približe svijetu jezika i pojmovanja svoga slušateljstva. Kod nas su dvije činjenice naročito utjecale na to da je »slavenski jezik više utjecao na stvaranje naših kršćanskih naziva negoli je jezik drugih naroda utjecao na stvaranje njihovih« (str. 3). Prvi čimbenik u tom procesu bio je bogoslužni staroslavenski jezik koji »nije bio samo posrednik nego i izvor« (str. 4). Šetka doduše ostavlja daljnjim studijama da ustanove koji je dio našeg sadašnjeg terminološkog blaga uzet izravno iz živog narodnoga govora, a koji je nastao pod utjecajem staroslavenskoga jezika kao posrednika ili izvora. Drugi čimbenik u izgradnji naše kršćanske terminologije jest prisutnost baš živoga narodnoga jezika ne samo u propovijedanju, katehizaciji itd. nego i u samom bogoslužju, što je donedavna u Crkvi na Zapadu bila izuzetna povlastica Hrvata. Tako se kod nas kroz stoljeća nametala potreba da se »tražila i očuvala domaća riječ mjesto tuđa, grčka ili latinska« (str. 4). Sve je to utjecalo te je »vrlo ograničen broj religioznih termina stranog porijekla za koje ne bismo imali i domaću riječ«; štoviše, »češći je slučaj da za jedan pojam ima više naših naziva uz jedan tuđi« (str. 5).

Glede vrijednosti i ovoga dijela mogu se ponoviti iste pohvale i priznanja Šetkinu pothvatu i ostvarenju koje su istaknuli ocjenitelji dosadašnjih dvaju dijelova njegove jezične trilogije. U tom osobito prihvaćam pozitivne sudove kolege J. Turčinovića u navedenoj Bog. smotri i V. Putanca u Slovu. Šetkino djelo predstavlja važan početak i značajno ostvarenje u problematici koja se nameće u svim narodima u stvarima stručne terminologije, ovdje teološke, odnosno još šire — kršćanske. Šetka nije pristupio samo inventarizaciji nego, djelomično, i povijesnom obrazlaganju i stručnom produblivanju. Dakako, mnogo je toga — kako je sama narav stvari tražila — ostavljeno daljnjem radu stručnjaka. On sam na to upućuje kad kaže na str. 6: »Ako pažljivo čitamo, analiziramo, isporučujemo građu ovoga dijela kršćanske terminologije, bez sumnje ćemo uočiti i mnogo drugih zanim-

ljivih jezičnih, vjerskih, povijesnih i kulturnih pojava, ali se u sve to na ovome mjestu ne možemo upuštati.«

Ne umanjujući stvarnu vrijednost Setkina trodijelnog djela, a napose ovog III dijela, volio bih ovom prilikom upozoriti ne toliko na nedostatak ovog djela, koliko na potrebu još većeg produblivanja i višesmjernog daljnjeg razrađivanja problematike koju je s uspjehom Setka otpočeo.

Prije svega, kako je već upozorio J. Turčinović, za II dio, trebalo bi da izvori i literatura budu cjelovitiji. Spominjem samo da je odsutan Belostenčev rječnik koji bi ovdje ondje, iako potječe iz kajkavskog govornog kruga, doprinio ako ne riječ a ono povijest i opseg riječi i koliko uistinu prevodi svoj strani predložak. Slavonska bogoslovnja književnost XVIII i XIX st. slabo je zastupljena: nedostaje svakako P. Katančić, E. Pavić, K. Adjić. Setka je iskoristio stvaraoce novijeg i suvremenog bogoslovnog jezika: ponajprije prevodioce SP-a, kao što su Đ. Daničić, V. S. Karadžić, J. M. Skarić i dr.; s najrazličitijih područja teologije poslužiše mu pri izradbi: L. Bajić, I. Bujanović, A. Crnica, A. Kniewald, J. Pavić, R. Rogošić, A. Živković i dr. Osobito se osjeća prisutnost Stj. Bakšića i njegova trojstvenog trakтата. Nije smio ostati odsutan — za kršćansku filozofsku terminologiju: A. Bauer, Stj. Zimmermann, V. Keilbach; za povijest i ostalo J. Jelenić; za pravo, makar u rukopisu, F. Herman, koji je u stvaranju nove pravne terminologije imao mnogo ukusa; za liturgiju prijevodi M. Pavelića, a osobito naš Hrvatski obrednik.

Što se tiče jezičnog blaga hrvatske kršćanske terminologije, ostavljaj, dakako, stručnjacima leksikologije da ocijene samu tehniku i stručnost Setkina posla. Općenito govoreći, mislim da treba prići slojevanju i kategorizaciji donesenih termina. Prvo slojevanje: meni se čini da je ovdje doneseno samo faktično stanje, a da nije dovoljno jasno koliko je u oblikovanju sudjelovala, reći ću, pučka liturgika, dogmatika, ascetika i sl. a koliko stručnjaci u bogoslovnim pitanjima. U vezi s kategorizacijom, mislim da je najveći dio termina s područja liturgijskog inventara i

pravno-običajnih odnosa. Ni najmanje time ne tvrdim da je Setka previdio taj dio našega jezičnoga blaga. Možda ga i nema, što samo upućuje na naše siromaštvo na tom području (koje se inače dobro može protumačiti i »obraniti« u vezi s našom poviješću i — sudbinom!). No ipak mislim da bi pažljiviji studij gore navedenih pisaca — i prisutnih i odsutnih u Setkinu djelu — nešto obogatio sam inventar hrvatske kršćanske terminologije. Ja bih upozorio samo na neke stvari. Odmah sam pohitio k riječima: zavjet i vjera. Setka dobro upozorava da riječ »zavjet« ima prvo i najvažnije značenje kao hrvatski termin u vezi sa Sv. pismom Staroga i Novoga »zavjeta«. Voljeli bismo malo više indikacija za filološku i teološku obradu same te riječi, ukoliko — izvan toga dosega — »zavjet« znači prvenstveno svečanu riječ Bogu danu, dok ovdje znači svečanu obvezu pred Bogom i od Boga preuzetu. Trebat će utvrditi koliko se naša riječ »zavjet« može približiti izvornoj hebr. riječi *berith*, grčkoj »*diatheke*« latinskoj »*testamentum*« i kako je konačno došlo do toga, hrvatskog termina koji je jedinstven u cijeloj kršćanskoj književnosti. (Usp. nešto o tome u BS 36 /1965/ 387—389 od I. Goluba.) — Glede termina »*vjera*«, još bi jasnije trebalo razlučiti, što je i Setka upozorio, na dva ili čak tri dosega te riječi. »*Vjera*«, naime, u hrvatskom stoji i za lat. *fides* i za *religio*. Označuje, dakle, cjelovitu odnosnost čovjekovu prema Bogu (*religio*), zatim razumsko prihvaćanje opojmljenja sadržaja vjere (*fides* u subjektivnom smislu) i sam taj opojmljeni sadržaj objave (*fides* u objektivnom smislu). Filološko-teološka razrada donijela bi u tom još više različitosti.

Setka donosi više riječi sa zvjezdicama, koje znače obogaćenje s obzirom na standardni Akademijin rječnik. Mnoge od njih nisu tako značajne, ali ova na pr. jest *neprevarljivost* i *nezabludivost*. Disputa katolika s ostalim kršćanima, na našem terenu, a i s protivnicima kršćanstva, uvjetovala je usavršavanje prijevoda lat. riječi koja izražava dogmu koju je definirao I. vatikanski koncil: *infallibilitas*. *Nepogrešivost* je ušla i u Akademijin rječnik. Setka dodaje: *neprevarljivi-*

vost i nezabludivost. Još nam treba u kristologiji riječ: *nesagrešivost* — *impeccabilitas*. Šetka je nema (ima samo pridjev!).

Volio bih naći, u vezi sa žrtvama, riječi: klanica, zahvalnica, pomirnica, okajnica, (s)paljenica, — koje nađoh kod naših suvremenih pisaca (npr. G. Schwab, Najljepše priče klasične starine, u prijevodu S. Hosua). Vjerujem da bismo se mogli obogatiti i tražeći po Maretičevim prijevodima. Nisam našao riječ, makar spornu: *prisposoba*, koju smatram vrlo potrebnom — ako ne nađemo bolju — za evanđeosku *parabolu* (usp. D. HREN, *Hrvatski prijevod imenice »parabola«* u BS 12 - 1924. - 233—236). Mislim da' bi trebalo uvrstiti i izraz »vjerodostojnost« za »credibilitas«, iako cestu u djelima prof. Đ. Gračanina. I riječ »čovjekoljublje«, koje Šetka nema, za nas je bitno teološka riječ: prema Tit 3,4 to je bitno svojstvo Boga Spasitelja koji je, dakle, filantrop —čovjekoljubac. I naziv *blagdana Duhovi* odveć je lako supsumiran pod imenicu Duh; treba protumačiti pluralni oblik ovog naziva (meni se čini da dolazi od »Duhovni dani«, tj. dani Duha Svetoga, ier se blagdan svetkovao tri dana. S tim u vezi nedostaje i izraz Trojaki, možda kao provincijalizam ili dijalektalna riječ!). Susreo sam i riječ *onesvetiti* koja bi negdje u prijevodu SP-a bolje stajala nego riječ »obeščastiti« ili »obesvijestiti«, koje Šetka ima. Ako je pravilna riječ koju Šetka donosi iz Benešića: *bogoduh*, — kamo sreće! Veoma nam je potrebna u prijevodu 2 Tim 3.16 gdje grčki stoji »theopneustos« (aktivno i pasivno: od Boga nadahnut i Bogom prodahnuto, Bogom odiše).

Suvremena se teologija posvuda nalazi pred sasvim novim zadacima koji se odrazuju i u potrebi stvaranja nove, bogatije terminologije. To nameće osobito »egzistencijalizacija« teologije. Naime, dok je sadašnja teologija prvenstveno možda, težila za opojmljenjem religioznih, kršćanskih stvarnosti, današnja želi biti »životna«: hoće izraziti misterijske vidike kršćanske egzistencije, koja je u biti suživot s Bogom. K tome, nikada se nije nametnula odjednom tako odgovorna i opsežna zadaća: treba prevesti gotovo cijeli bogoslužni inventar s la-

tinskoga u hrvatski. Nigdje kao tu ne treba da i kod nas počne optjecati kruženje obnovljene bogoslovne misli, osobito misterijske. Tko će riješiti, da navedem samo nekoliko primjera, da nađemo prave izraze za lat. riječi *pius*, *pietas*; da nađemo parne izraze za *amor* i *caritas*, ili *servus* i *famulus* itd. Bez daljnega, bit će potrebno stvoriti nove riječi, kao na pr. za inkorporaciju (u Krista) *prijelovljenje* i sl. U tom poslu, koji je neodgovid i vrlo odgovoran, pokazat će se koliko velik doprinos, kraj sve svoje nedoradenosti, predstavlja Šetkina terminologijska trilogija. Uostalom, on je i sam smatrao da treba početi sam; dovrešenje pripada mnogima, mudro udruženima.

IOANNES GOLUB, *De mente ecclesiologicala Georgii Križanić*. Excerpta ex dissertatione ad Lauream in Facultate Theologica Pontificiae Universitatis Gregoriana. Romae 1964.

Dr Ivan Golub, sada profesor dogmatike na Rimokatoličkom bogoslovskom fakultetu u Zagrebu, branio je 1964. na sveučilištu Gregorijani u Rimu svoju doktorsku disertaciju, u kojoj je prikazao ekleziološka shvaćanja Jurja Križanića. Jedan, historijski dio disertacije, koji sadržava ono najbitnije i najvažnije, pisac je objavio po nalogu i s odobrenjem sveučilišta Gregorijane. Na taj se dio želimo ovdje osvrnuti.

Iz uvoda saznajemo da je do sada napisano oko 200 rasprava i članaka o kulturnoj, političkoj i crkvenoj djelatnosti Jurja Križanića, i da o toj djelatnosti vladaju različna mišljenja. To je doktoranda Goluba potaklo da ne samo prouči poznate izvore i literaturu nego i da potraži nepoznate izvore. Za njima je tragao po rimskim arhivima i knjižnicama te putovao u ona mjesta u kojima je Križanić boravio (Bologna, Varaždin, Stajerski Gradac i Beč). Stoviše, pokušao je putem korespondencije saznati što god o boravku Križanića u Carigradu, Poljskoj i Rusiji.

Iz rasprave se vidi da je Križanić imao čvrste i prijateljske veze s domovinom Hrvatskom (Petar Zrinski, kasnije ban, Vuk Krsto Franko-

pan, ban Ivan Drašković, zagrebački Kaptol i dr.), ali je od svih tih veza jača bila želja: uspostaviti vezu s Rusijom i nju predobiti za oslobodilačku borbu protiv Turaka i Nijemaca od kojih je trebalo osloboditi slavenske narode, pa i Hrvate.

Već 1641. iznosi Križanić pred Kongregacijom de propaganda fide u Rimu svoju želju da pođe u Rusiju i Moskvu te pruži Rusima potrebno znanje kako bi mogli shvatiti da su bez svoje krivnje zavedeni u grčke zablude i shizmu. Knjige, s potrebnim znanjem, on će sam napisati. To će biti najprije knjige općega znanja i duhovnoga sadržaja u svrhu kulturnog uzdizanja Rusa. Ruskome će vladaru predložiti rat protiv Skita (islamiziranih Kozaka) i tako ga navesti na rat protiv Turaka. Zatim će ga nagovoriti neka sve Slavene ujedini i tako ih trajno oslobodi ne samo od Turaka nego i od Nijemaca. Ovako sjedinjeni Slaveni, pod zajedničkim ruskim imenom, treba da budu i u vjerskom pogledu ujedinjeni priznavajući crkveno jedinstvo s papom i rimokatoličkom Crkvom.

Križanićeva moskovska ideja htjela je provesti ovo troje: kulturno uzdizanje ruskog naroda; oslobodjenje potlačenih Slavena i njihovo političko sjedinjenje s Rusima; katoličko crkveno jedinstvo svih Slavena.

Križanić je kratko boravio u Moskvi već 1647. Zatim je pošao u Carigrad te kasnije pisao djelo »Bibliotheca Schismaticorum Universa«, protiv raznih grčkih zabluda. Godine 1659. nalazi se u Ukrajini da nagovori Ukrajinca neka se u rusko-poljskom ratu, radi Ukrajine, opredijele za Rusiju, od koje je očekivao oslobodjenje svih potlačenih slavenskih naroda. U rujnu 1659. Križanić izjavljuje pred ruskim vladarom Aleksejem Mihajlovičem da želi napisati povijest, gramatiku i rječnik Slavena. Tom prilikom ponudio mu se za bibliotekara i tumača stranih jezika. Aleksije mu povjeri izradu slavenskoga pravopisa i gramatike. No već za godinu i tri mjeseca izda naredbu da se Križanić prognu u Sibiriju.

Križanić kao prognanik neumorno proučava i piše, i ostaje vjeran

svojoj moskovskoj ili sveruskoj ideji. Godine 1661. dovršio je u Sibiriji slavenski pravopis, a 1665. slavensku gramatiku. Od 1663—1666. piše djelo »Razgovory ob vladatel'stvu«, u kojem ponešto otkriva svoje moskovske ideje i poziva Aleksija da oslobodi prekodunavske Slavene. (U jezgri su te ideje prikazane u Križanićevoj »Noti«, koja se čuva u Propagandinu arhivu u Rimu, *Scripture originali*, vol. 338.) Godine 1667. piše Križanić djelce »O Promysle«, u kojem iznosi svoje mišljenje o razlozima zbog kojih država doživljava pobjedu i poraze, napredak i nazadak. Po njegovu mišljenju, Kristovo kraljevstvo ili Crkva konačni je razlog svih pobjeda i poraza, a crkveni raskol je najgori zločin od svih zločina. Križanić je želio spomenutim djelcem nagovoriti Ruse da okončaju svoj rat s Poljacima. Djelo »O svetom krštenju«, napisano prije 1669. ima zadaću odvratiti Ruse od ponovnog krštavanja onih koji su već jednom valjano kršteni. U djelu »Tolkovanie istoričeskikh proročestv« prema mišljenju dra Goluba, Križanić ima pred očima ruske prilike g. 1672—1674, pa želi potaći Ruse neka u smislu postojećeg međunarodnog ugovora pomognu Poljacima u borbi protiv Turaka i uklone shizmu starovjercaca unutar ruske Crkve. Godine 1675. napisao je Križanić svoj testament pod imenom »Smertnyj razrjad«. Iako ga je 14-godišnje zatočenje u Sibiriji moralo skršiti u pogledu tjelesnih snaga, te je predviđao svoju skoru smrt, ipak je još ostao vjeran moskovskoj ideji svojih mladih dana.

Na početku godine 1676. Teodor sin i nasljednik Aleksija Mihajloviča, pustio je Križanića na slobodu, nakon 15 godina robije. Umro je u Beču 1683.

U posebnoj poglavlju obradio je dr Golub Križanićevo mišljenje o infalibilitetu Crkve. Iz objavljenog »excerpta« vidi se da je dr Golub dobro proučio i objasnio Križanićeva djela i uspio pokazati s kojim je namjerama Križanić pošao u Rusiju i što je sve poduzimao da te namjere ostvari. Nije ih ostvario, a nije našao za njih ni razumijevanja.